

Historiografie dějin umění

- *„**Nauka o pramenech**, nazírána filozofickým duchem, a kde je potom nutné, přecházející do nejnovější doby, **musí** nakonec vyústit do dějin naší disciplíny samotné.“*
(Julius von Schlosser)
- *„Poznat a defínovat nějakou disciplínu, znamená především poznat její dějiny“*
(Auguste Comte)
- *„Uměleckohistorické přístupy jsou jako umělecká díla – obojí může být datováno“*
(Frederik Antal)

Zaměření literatury o umění v historiografii dějin umění

Hans Tietze, 1913

- Referující-pragmatický způsob psaní o umění (encyklopedické přehledy, technologické předpisy, cestopisy, umělecké popisy)
- Pragmaticko-genetický způsob (receptáře, teoretické spisy, inventáře a soupisy, životopisy)
- Genetický dějepis umění (dějiny)

Robert Hedicke, 1924

Referující způsob

Pragmatický

Genetický

Duchovně dějinný

Václav Richter, 30. léta 20. stol.

Předvědecký dějepis umění, „přirozený“ názor na umění (do Johanna J. Winckelmanna)

Vědecký dějepis umění, genetický (s dosavadním vyústěním v duchovně dějinný dějepis)

„Paradigma“ v historiografii dějin umění

Thomas S. Kuhn (Struktura vědeckých revolucí) – Jörn Rüsen, Horst W. Blanke (tzv. bielefeldská škola teorie dějin)

- „Normální“ věda – „Revoluční“ věda
- Paradigma (v užším slova smyslu – vzor vědeckého vysvětlení)
- Disciplinární vědecká matrice (paradigma v širším slova smyslu soubor faktorů, jimiž se věda řídí)

Disciplinární vědecká matrice:

- **Zájmy** (potřeba praktické orientace; např. psaní průvodců, roztrídění autorů, znalectví, ...)
- **Teorie** (vzory vysvětlení; např. zkoumání formy, zkoumání obsahu a významu, ...)
- **Metody** (pravidla bádání; přístupy, které jsou používány pro utvoření teorií)
- **Formy historiografie** (znalecké soupisy, přehledy dějin umění, životopisy, odborné studie o díle)
- **Funkce historického vědění** (výzkumná orientace; tj. zabýváme se určitým obdobím, zkoumáme ikonologii, zkoumáme umělecké dílo v kontextu, badatelská móda)

Jiří Kroupa:

Školy dějin umění (Metodologie dějin umění I)

Metody dějin umění (Metodologie dějin umění II)

Tři paradigmatu dějepisu umění od raného novověku:

- Humanisticko-osvícenské dějepisectví (16.-18. století)
- Klasický historismus (19. – 20. století)
  - Znalectví a dějiny stylových forem
  - Duchovní dějiny umění a kulturní dějiny
  - Uvedení do prožitku uměleckých děl
- „Kritická teorie“ a nový historismus
  - 70. léta 20. století: „kritická teorie“ a „nové dějiny umění“
  - 90. léta 20. století: „vizuální studia“, vědy o obrazu, antropologie obrazu
  - Berlin: Institut für Bild- und Kunstgeschichte

Písemnosti a literatura o umění z přirozeného postoje ke světu

- 1) Antika
- 2) Středověk
- 3) Počátky vyprávění o umění – 14. a 15. století

Co bylo smyslem první literatury o umění ?

- Předávání znalostí k poučení mladých tvůrců, receptáře pro vznik uměleckých děl
- Cestopisy pro návštěvníky kultovních míst, později památkových míst
- Inventáře pokladnic, prvních sbírek, později muzeí
- Poučení o tom, co je to “stavitelství”, “sochařství”, “malířství”
- Souhrny vědomostí, summy (ve středověku), pansofie (16. a 17. století), encyklopedie (18. století)
- Vyvrcholení přirozeného postoje: Vasariho životopisy italských umělců (1550, 1568): počátek nového způsobu psaní o umění a umělcích

Řecká antika: Počátky literatury o „techné“, tj o umění/řemesle

Salvatore Settis / italský historik umění vytvořil hypotetickou rekonstrukci nejstaršího myšlení a psaní o uměleckých předmětech

Prolog: Archaická doba – ústně předáváno, bez písemných zápisů

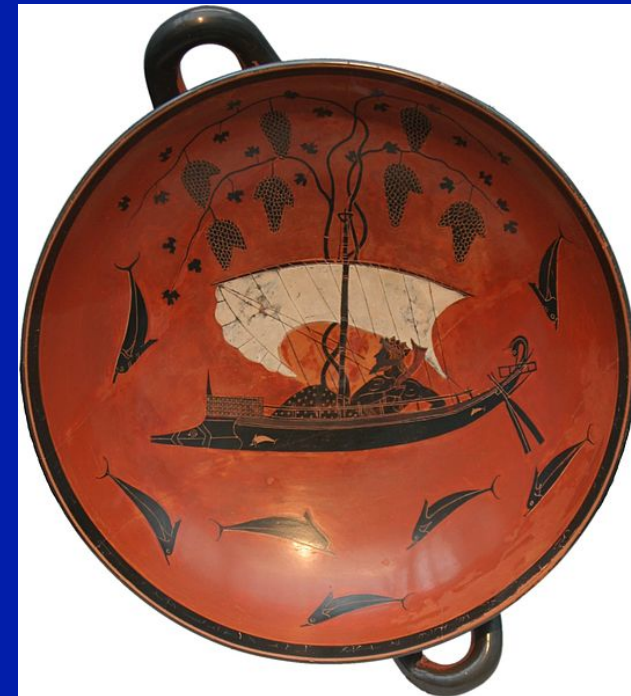
„τέχνη“ /techné/ „umění“ = řemeslná schopnost - soubor vědění o výrobě předmětů

Tradováno dílnou a ústně řemeslnou „školou“

Signatura, označující tvůrčí dovednost – někdy ale též školu

Exekias: hrnčír a malíř (545-530 př. Kr.)

signoval své hrnčírské výtvary, ale také své malby

1) První recepty umění „τέχναι“ - 5. stol. př. Kr.

Dílčí odvětví umění se začínají odlišovat a definovat se na základě nejslavnějších a modelových výtvorů (Xenofón)

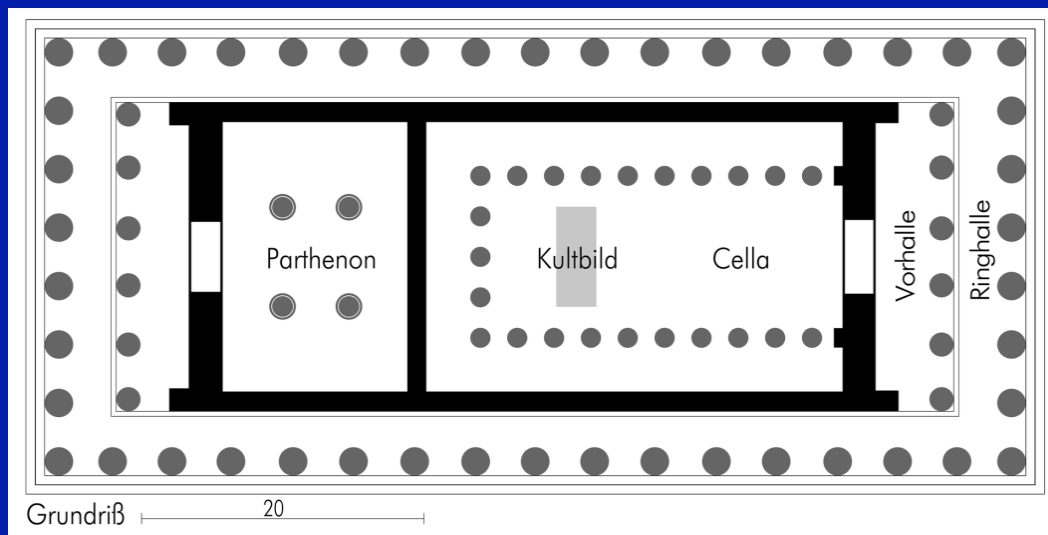
Praxe je zveřejňována ve výkladech technických specifikací

Řemeslný receptář

Iktinos a Kallikrates: Parthenón – O dórské symetrii

Scénické malířství: Agatharchos ze Samu

Sochařství: Polykleitos - Kánon

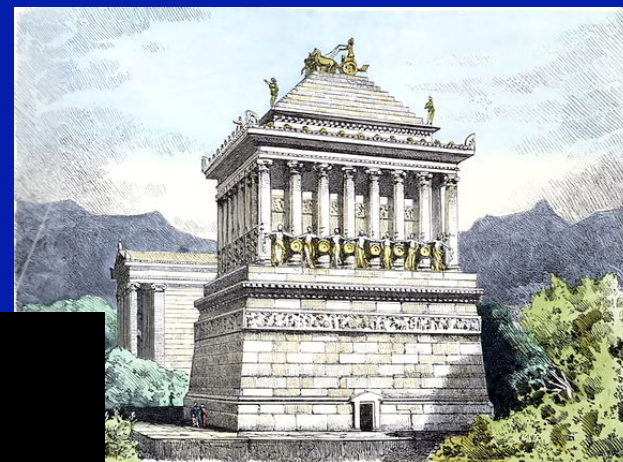
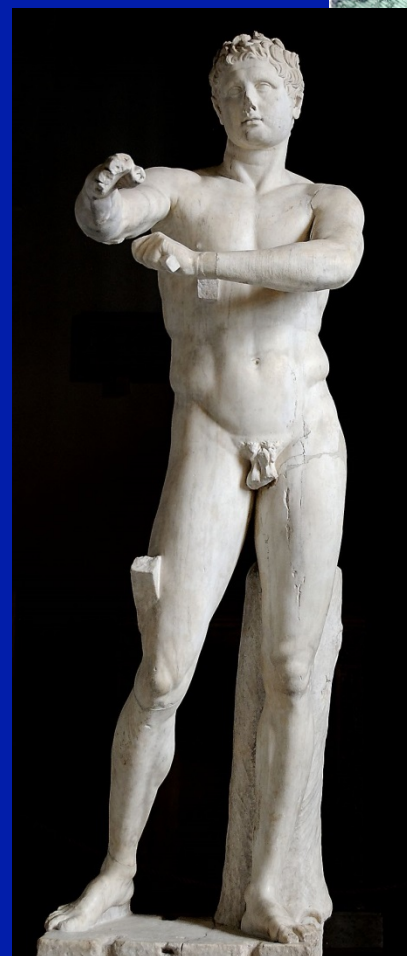

2) Nikoli jednotlivá– ale obecnější pravidla - 4. stol. př. Kr.
Všeobecná praxe jednotlivých uměleckých druhů
na základě vlastní zkušenosti slavného umělce:

Malířství: Apelles

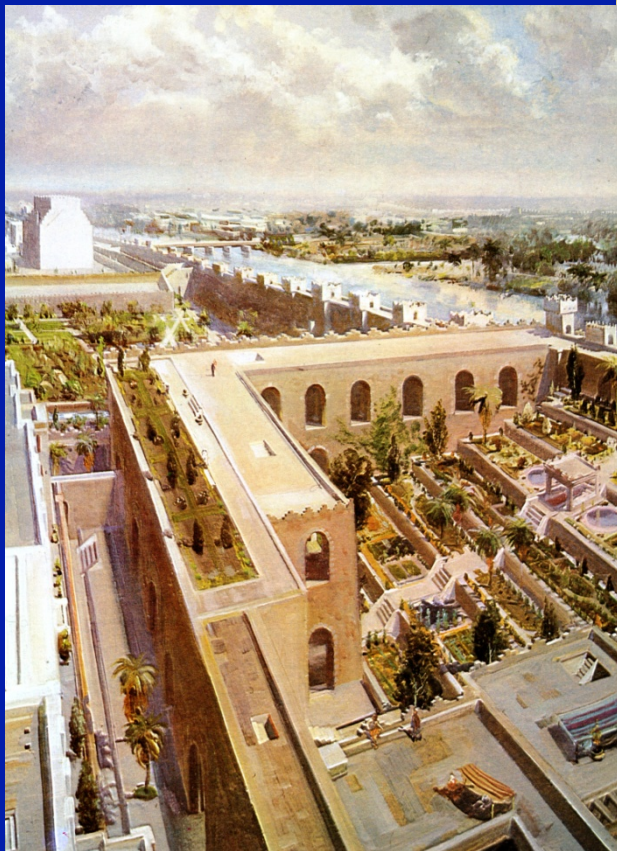
Sochařství: Lysippos

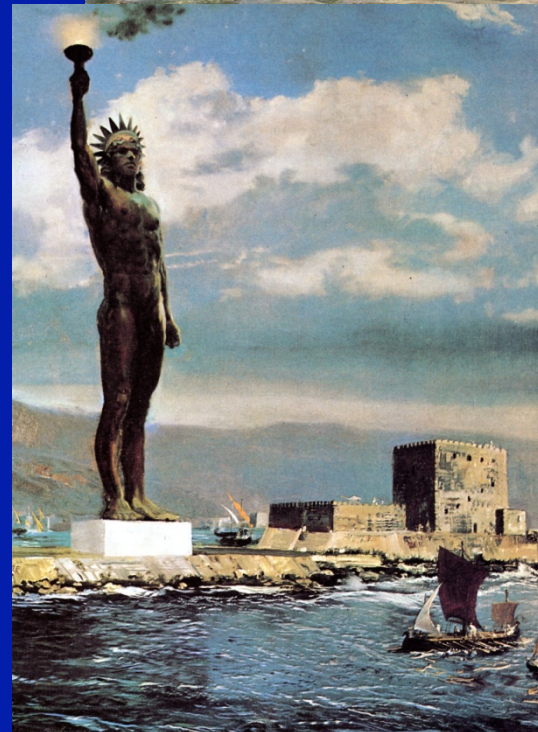
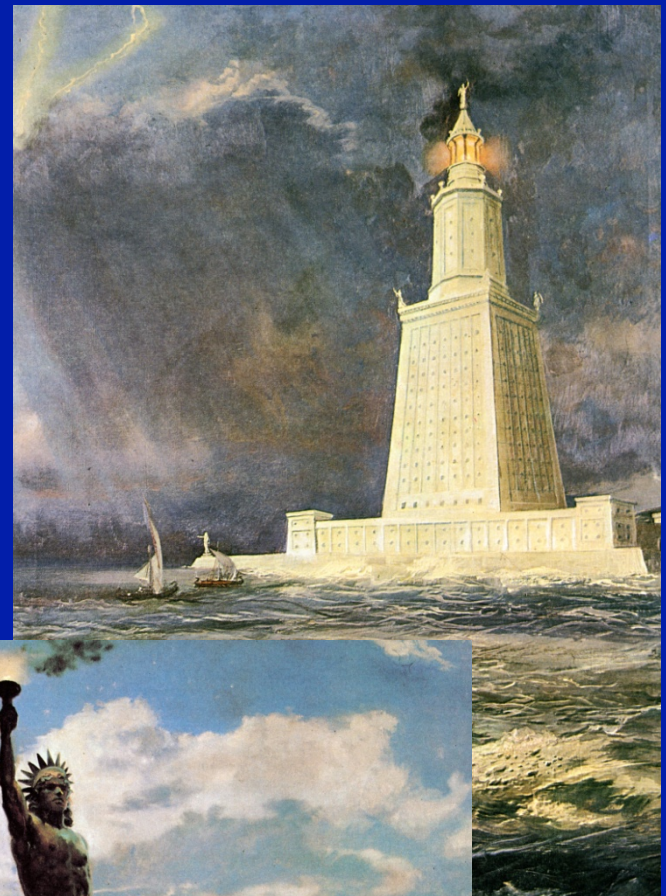
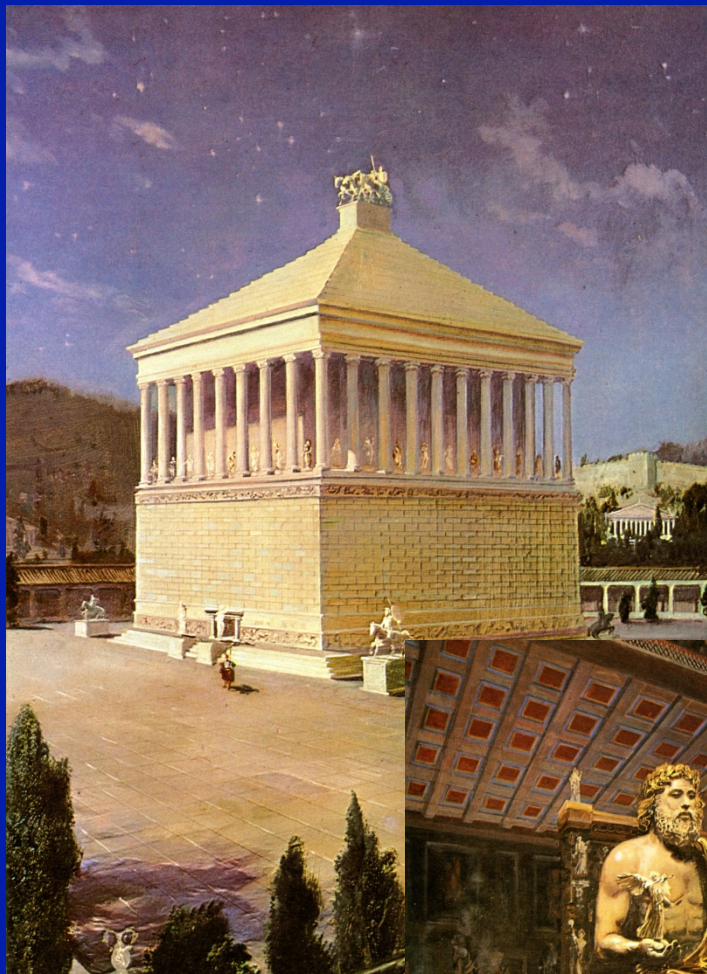
Architektura: Pýtheos (Mausoleion)

Slavná umělecká díla - na základě výčtu úloh a typů: Architektura - Sedm divů světa (podle Zd. Buriana)

Pyramidy, Visuté zahrady Semiramidiny, Artemision v Efesu

Mausoleum v Halikarnassu,
Maják na ostrově Faru,
Feidiova socha Dia v Olympii,
Rhódský kolos

3) Literatura o umění / umělci píše již nikoli o sobě a o své praxi, ale o jiných,
Prostřednictvím anekdot, případně kritickým posuzováním uměleckých děl - 3. stol. – 1. stol. př. Kr.

Duris ze Samu: anekdoty o umělcích, výroky o řemeslném umění

Xenokratés z Athén, kol. 280: základní charakteristiky uměleckých děl

- Exaktnost /preciznost - souměrnost/symetrie – pohyb/rytmus –estetika/optická invence

Pasiteles (z pobřeží jižní Itálie, 1. stol. př. Kr.)

- sochař píše pro nové publikum: pro římské znalce a sběratele

Quinque volumina nobilium operum in toto orbe

Plinius starší (23-79)

Římská antika

1. Rétorika

- Cicero, Quintilián, modální teorie stylu, decorum

2. Teorie architektury

- Vitruvius: *De Architectura libri decem*

3. Průvodce, topografie

- Pausániás, *Cesta po Řecku*

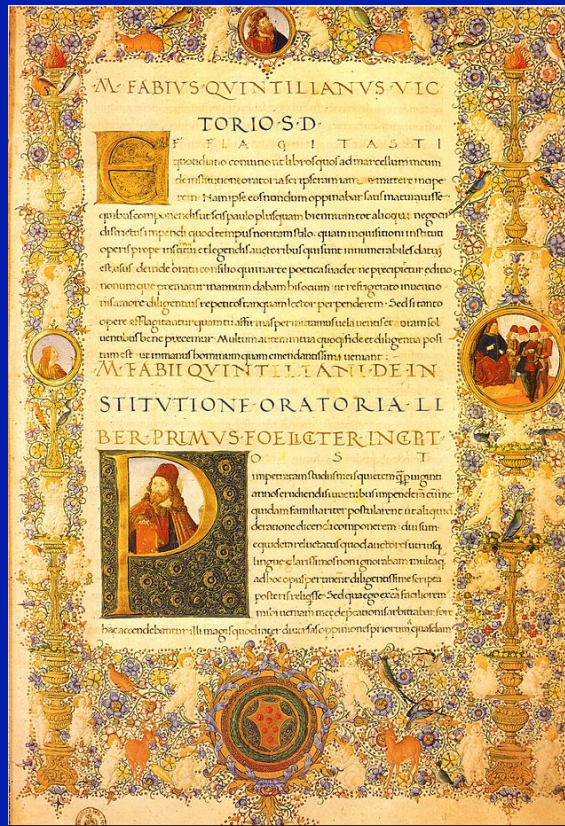
4. Ekfraseis-popisy uměleckých děl

- Lúkianos ze Samosaty (2. stol.): jeho nejznámější diatriba je "*Nevěřte lehkomyšlně pomluvě*",
- Flavios Filostratos (přelom 2. a 3. stol.) : *Eikones - Imagines*
- Filostratos z Lémnu (3. stol., snad vnuk předchozího) : *Eikones*.

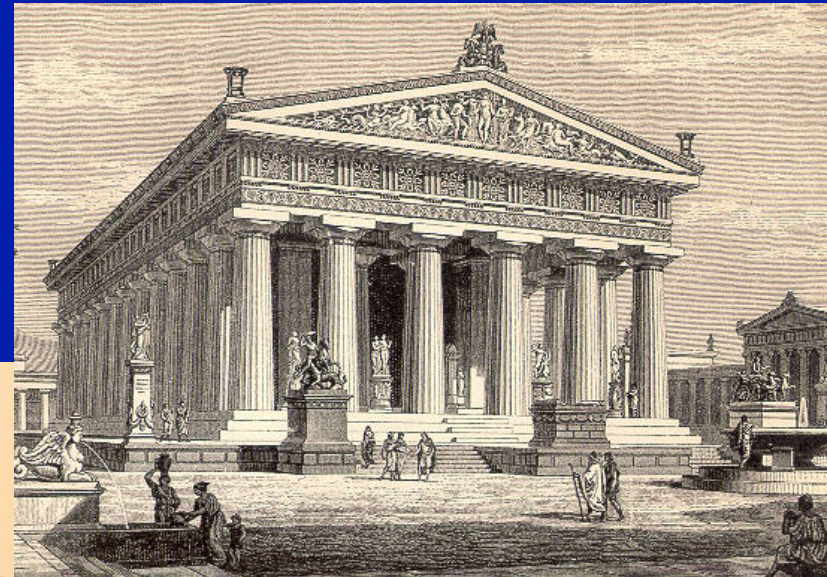
5. Dějiny umění jako dějiny inovací:

- Plinius st. a anekdoty o umělcích

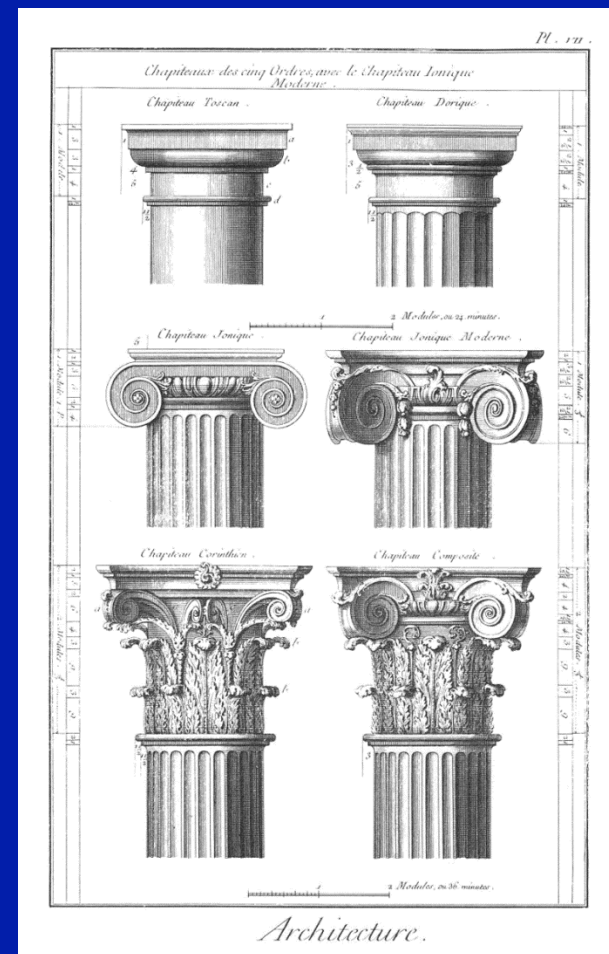
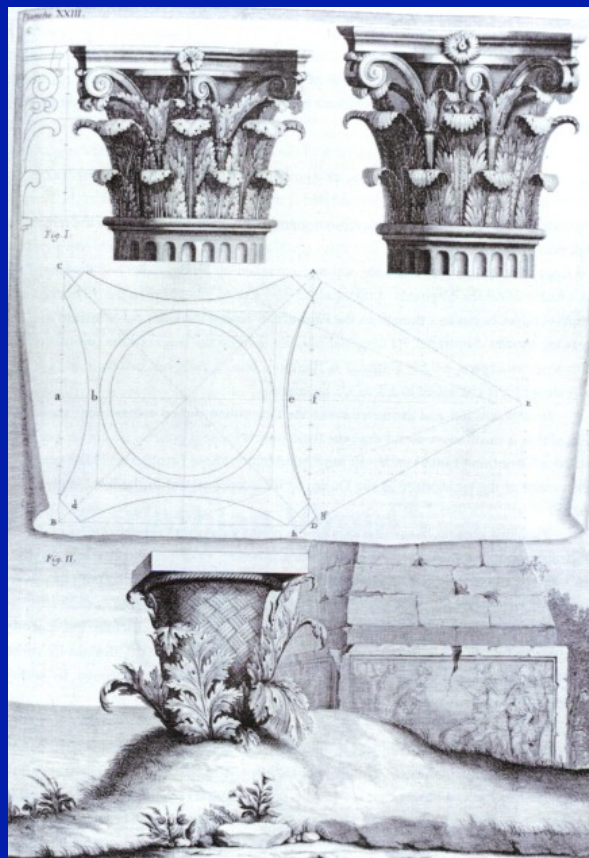
1) Rétorika

Genera: druhy – geografické, funkčně symbolické
dórský, íonský, korintský

Ordo: seřazení, pořadí, řád – toskánský/dórský – íónský – korintský/kompozitní

Modus: Tři stylové způsoby

grave (vážný - k dojmutí), *medium* (střední - k pobavení), *tenue* (jednoduchý - k dokazování)
grande (vznešený - k dojmutí), *subtile* (střízlivý - k poučení), *floridum* (květnatý - k pobavení)

Decor - Decorum: to, co je „vhodné a slušné“ pro daný úkol

2) Marcus / Lucius Vitruvius (Polio / Mamurra) – kol. 20. př. Kr.:

„Jako totiž ve všem, jsou i ve stavitelství
obsaženy dvě věci:
to, co je předváděno a to, co předvádí.
Předváděno je zamýšlené dílo, o němž se jedná
(*pratica/fabrica*);
předvádí je demonstrace, vysvětlená s důvtipnou
znaností (*solertia*)“

Vitruvius

Firmitas – Utilitas – Venustas

- Ordinatio (matematický modul)
Dispositio (kompozice, rozmístění na základě kreslených idejí)
- Symmetria (na základě modulu soulad částí)
Eurythmia (harmonie, vizuální působení)
- Distributio (stavba a její podmínky, správné a ekonomické rozvržení)
Decor (slušnost v obsahu a formě, „decorum“)

Ichnographia, Orthographia, Scoenographia

3) Průvodce (Pausánias, kol. 115-180)

Athénská sloupořadí a jejich výzdoba
Umělecké poklady na athénské Akropoli
Tajemství maratónské pláně

O slavném Héřině chrámu (Argos)

Památky a výzdoba chrámu olympijského Dia

O životě a slávě sochaře Daidala
Proslulé chrámy v Iónii

Historie a popis nejslavnějšího arkadského chrámu
(Tegea, Athena Alea)
Pozoruhodné dary v tegejském chrámu

O vzácném náhrdlníku královny Erifýly

Jak povstala delfská amfiktyonie
Nejpamátnější votivní díla v Delfách
Delfské pokladnice
O věštkyni Sibylle
Polygnótovy malby z okruhu trójských bájí

4) Ekphrasis - ἔκφρασις (umělecký popis)

Lúkianos – diatriba „Nevěřte lehkomyšlně pomluvě“ popisuje obraz Pomluvy od malíře Apella
Leon Battista Alberti v renesanci tlumočí tento popis jako příklad malířské „istorie“ – příběhu s morálním naučením

Philostratus Maior (3. stol.), *Imagines* (Εἰκόνες)

popisuje obrazy ve vile v neapolském zálivu

Tizián maluje podle popisu obraz pro studiollo rodiny d'Este ve Ferrare

5) Gaius Plinius Secundus Maior (kol. 23 - 79)

- *Naturalis Historiae libri XXXVII* (český překlad Zkoumání přírody)
- kosmografie, geografie, antropologie, zoologie, botanika, medicína, metalurgie a mineralogie

Závěrečné knihy

XXXIV: Měď, bronz a umění z bronzu

XXXV: Malířství, barvy, plastika z hlíny (reliéfy, sochy, cihly)

XXXVI: Mramor a umění z něj, slavné stavby, užitek nerostů

1) Sochařství v bronzu / samostatné ars: řemeslná práce v bronzu

- a) Praotcem sochařů v bronzu: Feidias (83. olympiáda), 450 př. Kr.
- b) Polykleitos, Praxiteles a po 320 př. Kr. jeho žáci
- c) Plinius udává asi 366 jmen sochařů

- Ideální stav – kolem 300 př. Kr.
- V době 121. olympiády (tj. v letech 296-293 př. Kr.) skončilo umění (tj. bronzová plastika), a po sto čtyřiceti letech bylo znovu oživeno v době 156. olympiády (tj. v letech 156-153 př. Kr.) v Římě

2) Malířství

a) Původ obrazů v Římě: příroda – památka – důstojnost (voskové obrazy a zbraně předků):

“tato tvorba obrazů dnes upadla v zapomenutí ..., vyžaduje se líbivý materiál a noví bohatí jsou celí pryč nad cizími obrazy”

“Umělecká technika je více než materiál” (Ars auro prior)

b) Historie obrazů: Egypťané a Řekové soupeří o počátky malířství

“první malířství bylo stínové, druhé monochromatické....,

později byly obrysy rozdělovány čarami uvnitř, první, kdo připadl kolorovat je, byl ...,

první, kdo zavedl zobrazování rysů v obličejích, byl ..., dále přispěl k pokroku malířství ten, kdo do něj zavedl smysl pro kompozici,...

První, kdo se zajímal o skutečnost a otevřel dveře poznání svému žákovi, byl....

Apelles prospěl malířství více než jiní – i svými spisy o malířské technice.

Dějiny umění jako dějiny inovací (Xenokratés z Athén)

„O začátkách trvá nejistota... kolem stínu člověka byla vedena čára...“ (Plinius a Vasari)

INVENTOR PICTURAE.

72

*Et tu fili hominis sume tibi laterem, & pones eum coram te,
& describes in eo ciuitatem Ierusalem. Eze. hiel 4*

Anekdoty o umělcích, výroky umělců
(Duris ze Samu)

Zeuxis (hrozny)

Parrhasios (závěs)

Zeuxis (chlapek s hrozny)

Závěr: zrak lze ošálit neživou přírodou,
ale nelze vytvořit iluzi živého

74
HOMINES ATQUE VULPES PICTURIS DECIPIUNTUR.

In manu artificum opera laudabuntur. Ecclesiast. 9. d.

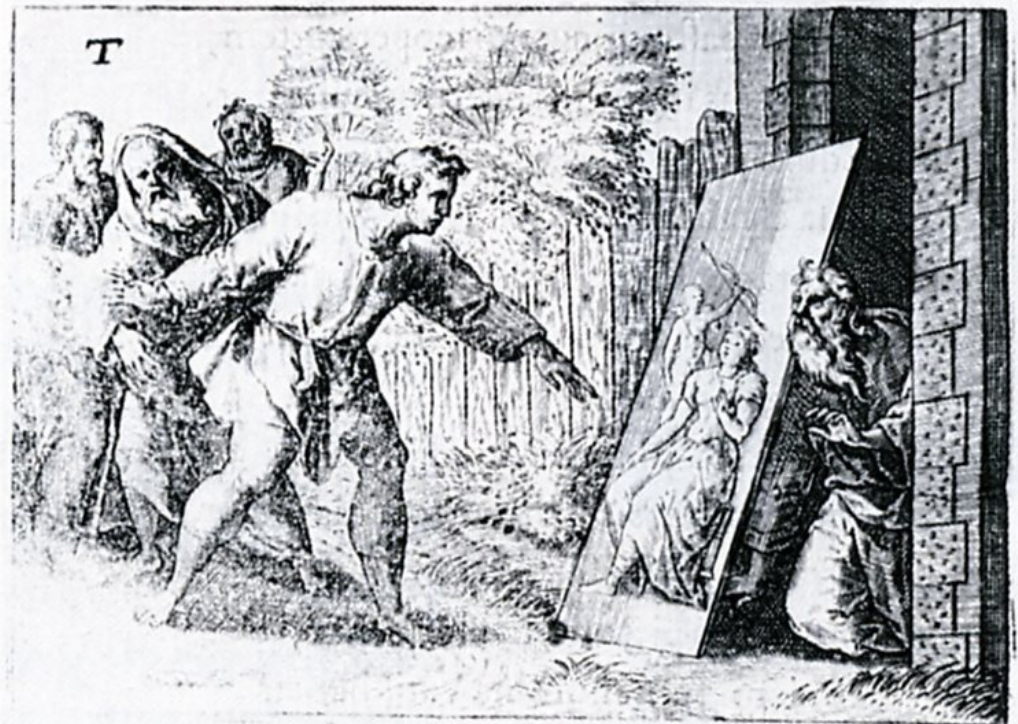

Apelles a švec,

aneb umělecká kritika

(kritizovat může jen umělec)

*Inspice & fac secundum exemplar quod tibi in monte
monstratum est. Exod. 25. d.*

Kniha XXXVI.

3) O sochařství a stavbách
(práce z kamene):

„toto umění bylo daleko starší, než malířství a
umělecké zpracování kovů...“

Řeční sochaři:

Feidias – Praxiteles, Skopas, Bryaxis

Sochařství v Římě:

Díla několika umělců, např. Laokoon
(Hagesandros, Polydoros, Athenodoros)

Středověk: umění a hagiografie

1. „Zakladatelé středověku“

- Boethius, Cassiodorus, Isidor ze Sevilly, Libri Carolini

2. Řádové předpisy

3. Středověké receptáře

- Heraclius, Theophilus (Rotger z Helmershausenu),
- Cenino Cenini

4. Topografické a hagiografické spisy

- Mirabilia urbis Romae, Liber de miraculis S. Jacobi

1. „Zakladatelé středověku“

Boethius, Cassiodorus, Isidor ze Sevilly

Sedm svobodných umění

gramatika, rétorika, dialektika - aritmetika, geometrie, astronomie, hudba

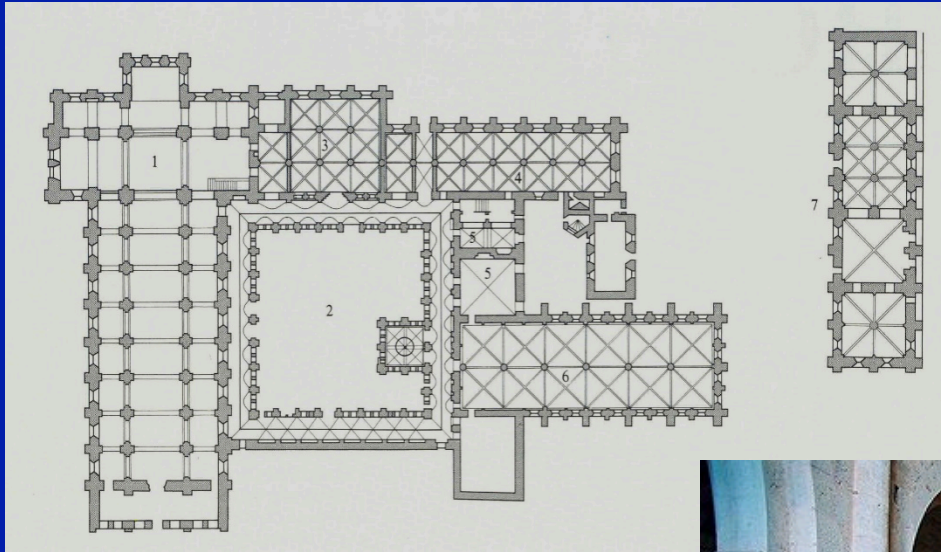
Libri Carolini (Theodulf z Orleans: proti synodě v Nikaii, 787) – „písmo je cennější než obraz“ - proti uctívání obrazů, obrazy ale mohou být užívány k ozdobě chrámů, pro účely vzdělávání a jako vzpomínka na minulost.

Germigny-des-Prés, 806:

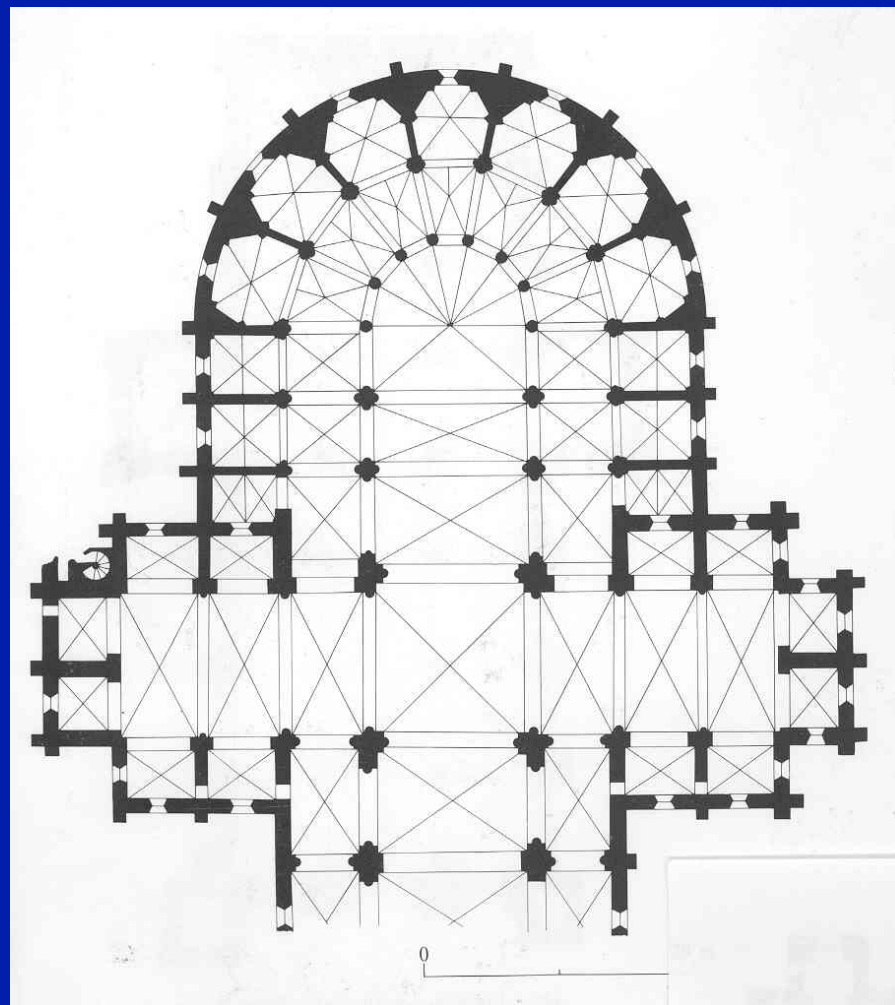
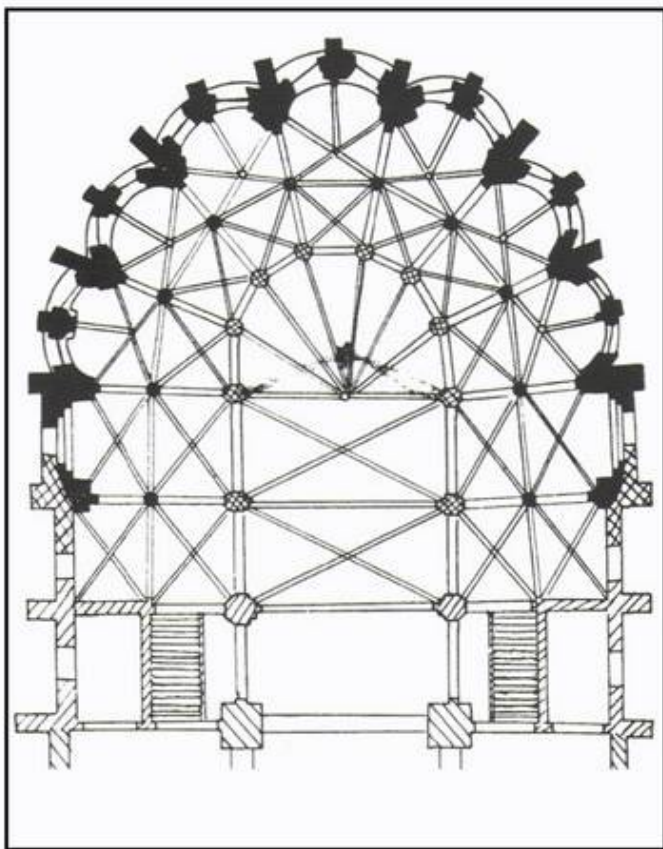
Theodulfem zhotovená mozaika

2. Předpisy cisterciáckého řádu: Fontenay, 1139-1147, Thoronet, 1160-1190

Saint-Denis a „Bernardinský plán“ u cisterciáků

3. Receptáře:

Theophilus (Rotger z Helmershausenu?), kol. 1130

Schedula diversium atrium

proti cisterciácký spis o zhotovování luxusních předmětů, recepty na barevné vitraje, olejovou malbu, apod.

Cennino Cennini (kol. 1370 – před 1427)

Receptář tradovaný z původní giottovské dílny.

Nové termíny, které byly užívány v „italském volgare“:

- Disegno, Fantasia,
- Maniera, Sfumare, apod.

Linie umělců pracujících s tradovanými recepty:

- Giotto di Bondone (1267/1276 - 1337)
- Taddeo Gaddi (kol. 1290 – 1366)
- Agnolo Gaddi (kol. 1350 – 1396)
- Cennino (kol. 1370 – před 1427)

Nový pojem umění a Florencie (14.-15. století)

1. Rétorika a životopisy slavných rodáků – “uomini famosi”
2. Mirabilia - průvodce
3. Mezi dílenskými receptáři a uměleckou teorií
4. Leon Battista Alberti
5. Leonardo da Vinci

1. Rétorika a životopisy - „uomi famosi“

Filippo Villani (1325-1405), Florencie: *De origine Florentiae et de eiusdem famosis civibus* (de Cimabue, Giotto, Maso, Stephano et Thaddeo pictoribus)

Srov. výklad: Michael Baxandall: *Giotto and the orators: humanist observers of painting in Italy and the discovery of pictorial composition, 1350-1450.*

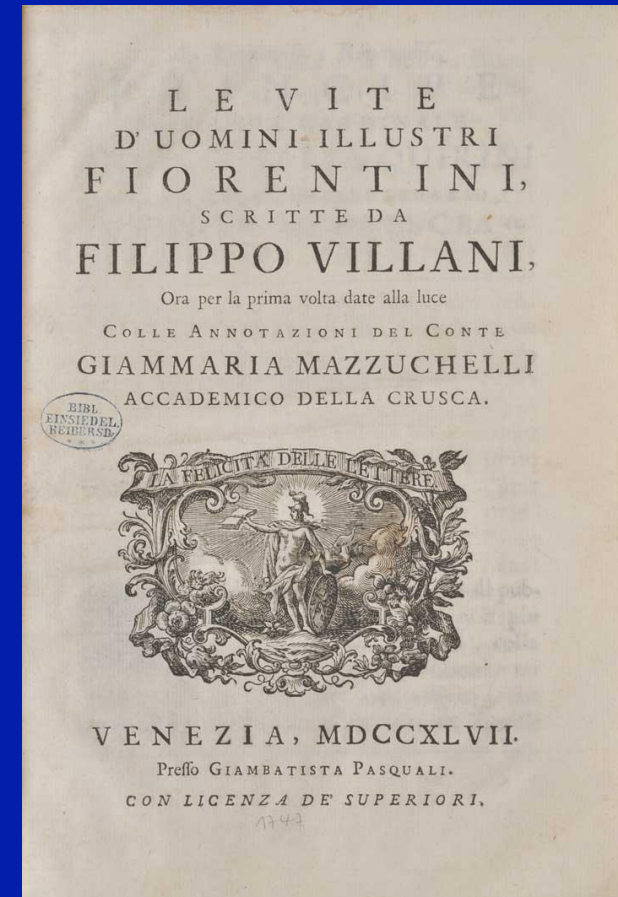
1971: Villani podává pohled na současnost prostřednictvím znalosti antických textů. Např. srovnání:

Plinius st.:

- Apollodoros (první se zajímal o skutečnost a otevřel bránu svému žáku)
- Zeuxis (dal malbě vznešenost a pozvedl ji na vysokou úroveň)
- Zeuxidovi žáci (Parrhásios a další)

Filippo Villani užívá stejný způsob pohledu na florentské malířství:

- Cimabue (první byl zaujat skutečností a podpořil svého žáka)
- Giotto (převodl starý způsob malby na nový)
- Giotteschi (Maso di Banco, Stefano Fiorentino, Taddeo Gadi)

Giovanni Santi (1433?-1494), Urbino, otec Rafaelův:

- Cronaca rimata – La vita e le gesta di Federico di Montefeltro Duca d'Urbino /veršovaná kronika/
- důraz na ocenění toskánské kultury

Bartolomeo Fazio/Facio (1410-1457), Neapol:

- De viris illustribus
(Pisanello, Gentile da Fabriano, Jan van Eyck, Rogier van der Weyden) + antikizující ekfrasis

2. Mirabilia (Řím a Florencie)

Francesco Albertini (1469-po 1510),

- Opusculum de mirabilibus novae & veteris urbis Romae;
- Memoriale di molte picture e statue sono nella inclyta cipta di Florentia.

3. Mezi receptáři a uměleckou teorií

Lorenzo Ghiberti (asi 1378-1455):

- I Commentarii (Denkwürdigkeiten)

Proemium: podle Athenea o obléhacích strojích a Vitruvia o znalostech umělce

První díl: sochaři a malíři starověku podle Plinia a Vitruvia

Druhý díl: malíři ve Florencii, v Sieně, sochaři, „německý“ sochař, autobiografie, zmínka o architektonickém traktátu

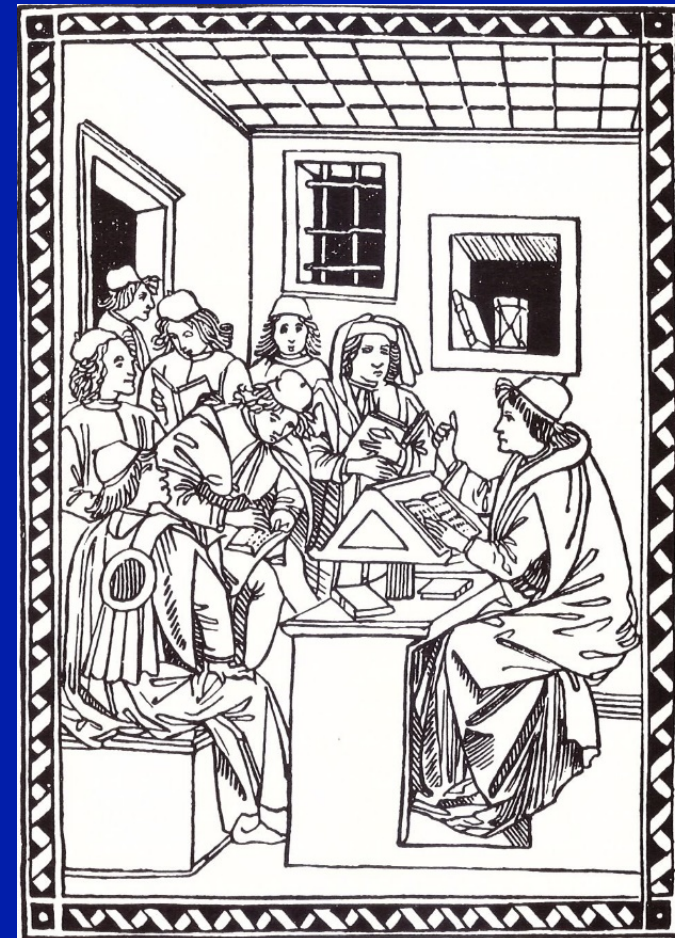
Třetí díl: teoretické základy (problém pojmů podle Vitruvia,

Optika podle Alhazena, teorie vidění, proporce podle Vitruvia

(vlastní návrh, kritika Vitruviánské figury, další proporce lidských částí)

Cristoforo Landino (1425-1498): básně, filozofické dialogy, komentáře

- komentář k Božské komedii: základní charakteristiky známých florentských malířů (stylový pluralismus)
- komentář k Aeneidě - různé druhy významů textu a malby: „ad historiam, ad fabulam, ad physicam, ad allegoriam“

4. Leone Battista Alberti (1404-1472)

I Libri della famiglia, 1433–1441

Apologi, 1437

Grammatica della lingua toscana, 1441–1447

Ludi rerum Mathematicarum, vor 1452

De Componendis Cifris, 1466/1467

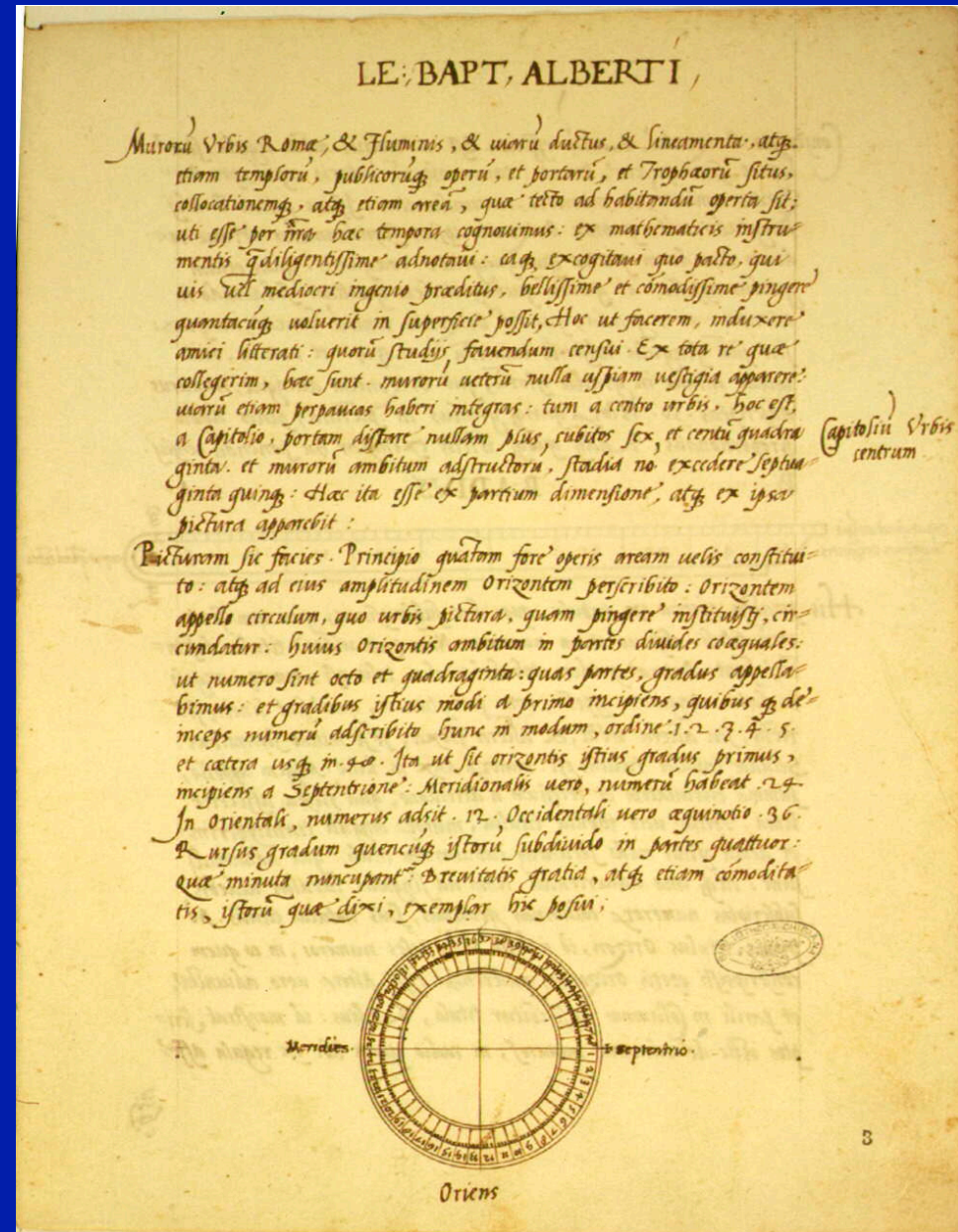
De Iciarchia, 1468

Descriptio urbis Romae, kol. 1450

vyměření koordinátů pro zobrazení města Říma,
hradeb, řeky a památných míst

Momus o del principe, kol. 1440

satira, využívající architektonické myšlení

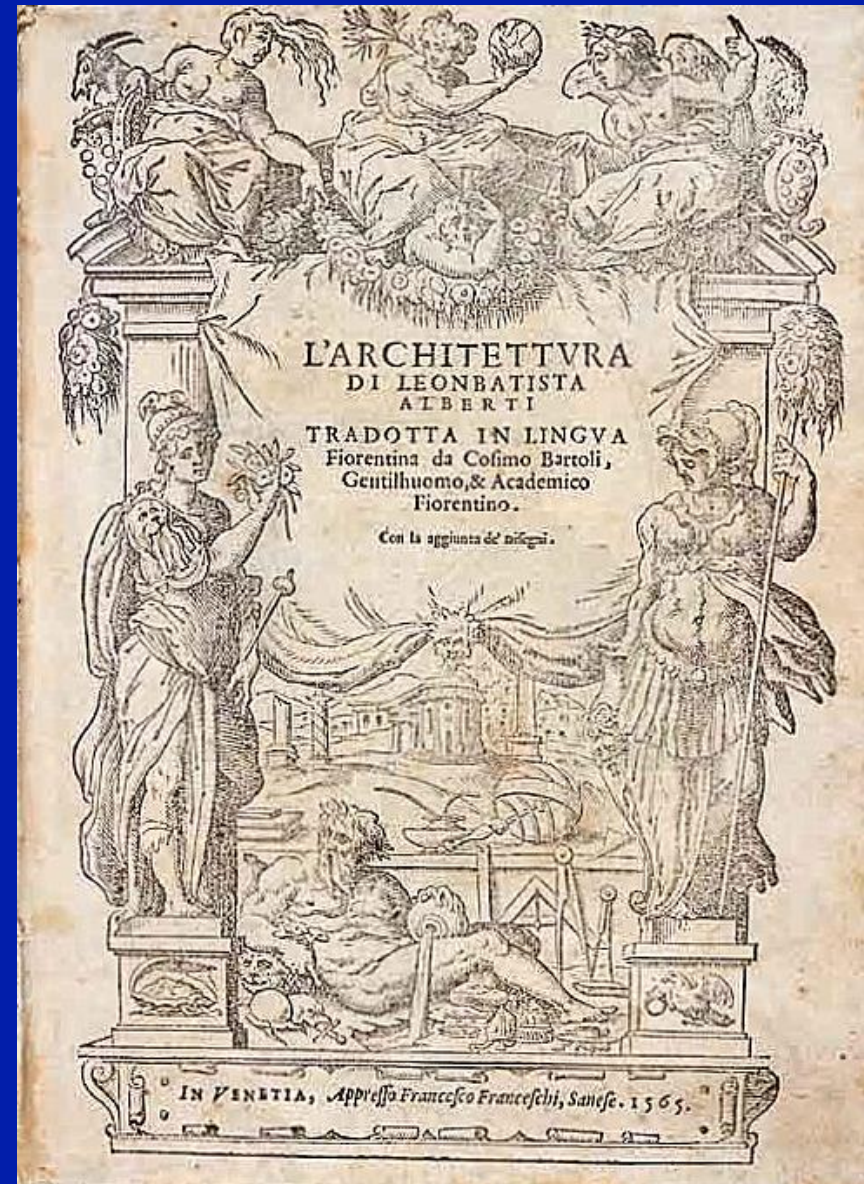
De pictura, 1435-1436

- Základy: geometrie, optika, perspektiva
- „Nové pojednání“ o malířství: chvála malířství – definice (obrázování - skládání - stínování a osvětlení)
- Malíř: úkol malíře, jeho vzdělání, malba „istorií“, vztah k veřejnosti

De statua, kol. 1435

- Původ sochařství: v přírodě daných a nalezených forem povstává lidské umění sochy
- Sochařství lze rozlišit: Fictores (přidává se hmota, plastika) – Sculptores (odnímá se hmota, skulptura) – Argentarii (sochařství, odlévající v bronzu)
- Popis tří měřících přístrojů (analogie měření měst a nebes): jejich prostřednictvím může být utvořen lidský proporční kánon jako součást universální harmonie čísel

De re architectura libri decem, 1443-1452

- Celé stavitelství se zakládá ve stanovení obrysů díla a v jeho technickém provedení...
Úkolem a funkcí obrysů je ovšem také udávat stavbám a částem staveb vhodné místo a určit číselné vztahy, příhodné rozměření a příjemné uspořádání, aby celý útvar a vzhled stavby byly dány těmito obrysy. Obrysy v sobě neobsahují, že by se musely řídit materiálem...
- Bude možno duchem a myslí předsati úplnou formu stavby bez jakéhokoli zřetele k materiálu...
- Za tohoto stavu jsou obrysy určitou ustálenou představou pojatou duchem, prováděnou pomocí linií a úhlů a dokonanou vzdělanou duší a rozumem.
- Za architekta přitom prohlásím toho, kdo dovede stejně tak věc v myslí a v duchu podle spolehlivých a obdivuhodných pravidel a postupů vymezit, jako provést technicky...A aby to dovedl musí pochopit a poznat věci nejlepší a nejhodnotnější.

Rozdělení látky in De re aedificatoria:

Základ architektury

- I. kniha: O obrysech (delineamenta)

Materiál a konstrukce

- II. O stavebním materiálu
- III. O stavebních pracích

Užitečnost a účel

- IV. O stavebních dílech pro všechny
- V. O stavbách pro jednotlivce

Výzdoba a účel II

- VI. O výzdobě
- VII. O výzdobě staveb posvátných
- VIII. O výzdobě staveb veřejných
- X. O výzdobě budov soukromých
- a) V čem spočívá úkol zkušeného stavitele

Opravy a rekonstrukce

- X. O opravě stavebních děl

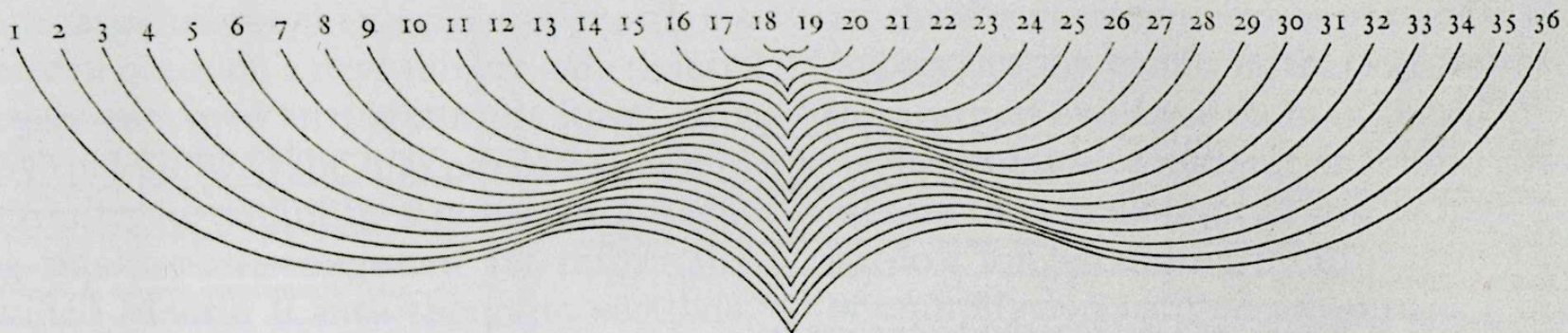
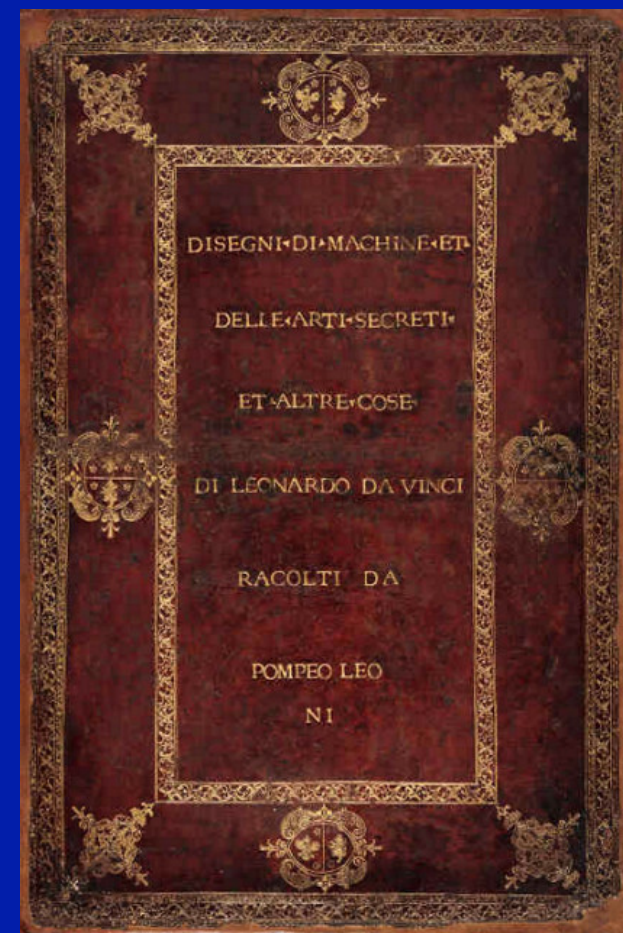
5. Leonardo da Vinci (1452-1519)

I. Tři nejrozsáhlejší kodexy originálních rukopisů a kreseb:

- Codex Atlanticus (Milano, Bibliotheca Ambrosiana)
nejrozsáhlejší kodex kreseb.
- Kresby královské knihovny (Windsor Castle, The Royal Library)
přes 600 kusů.
- Codex Arundel (London, British Library).

II. Jeden z nejlépe originálně dochovaných rukopisů:

- Codex Leicester (dříve také nazývaný „Codex Hammer“) – dnes v majetku Bill Gates Collection, Seattle. Na něm je možné demonstrovat původní Leonardovu práci se svými poznámkami.

III. Jednotlivé originální zápisníky:

- Rukopisy, označované písmeny A- M (celkem 12) + dva další, tvořící tzv. Codex Ashburnham (Paříž, Bibliothèque de l'Institut de France)
- Rukopis o létání ptáků (Torino, Biblioteca Reale).
- Codex Forster, tři rukopisy (London, Victoria and Albert Museum) a další rukopisy ve sbírkách: Biblioteca Nacional, Madrid; Biblioteca Trivulziana, Milano.

Traktát o malířství

1498: Luca Pacioli píše, že Leonardo sestavil traktát o malířství a lidských pohybech

1519: manuskripty a kresby zdědil Francesco Melzi – následně sestavil z osmnácti zápisníků a rukopisů:

Leonardův traktát, opis sestavený na základě Leonardových zápisníků (především podle rukopisů A, C, E,F):

- Codex Urbinas (tzv. Codex Vaticanus) – od poloviny 17. století v papežských sbírkách; původně byl asi určen pro výuku malířství.

Alternativní rekonstrukce Leonardova traktátu na základě Codexu Urbinas a Codexu Leicester

- Carlo Pedretti, Leonardo da Vinci on Painting – A lost book (Libro A), 1964.

Pozdější osudy Leonardových rukopisů o malířství

1542: Benvenuto Cellini získává od francouzského šlechtice u dvora Františka I. knihu o sochařství, malířství, architektuře a perspektivě zkopírovanou z Leonardova manuskriptu – půjčuje ji Sebastianu Serliovi.

1568: Giorgio Vasari píše, že jeden milánský malíř vlastní manuskript o malířství a kresbě a chce jej vydat

1570: Francesco Melzi umírá a jeho dědicové začínají pozůstalost rozprodávat

1584 : Giovan Paolo Lomazzo zmiňuje rukopis o srovnání malby se sochařstvím, který prý vznikl pro vévodu Lodovico Sforzu

1630-1640: Cassiano dal Pozzo, sekretář kardinála Barberiniho v Římě sponsoruje projekt přepsání Leonardových rukopisů a připravuje Traktát o malířství s Poussinovými kresbami

Leonardo da Vinci, Traktát o malířství:

- Knižně vydaný traktát v Paříži Raffaelem du Fresne roku 1651:

obsahuje části autentické podle Melziho, ale též další, jinak zcela neznámé výroky. Leonardo je tu tak trochu převeden do akademicky teoretické podoby a jsou zdůrazňovány jeho „barokně“ zabarvené výroky. Toto vydání je dostupné i v českém překladu.